

**AHMED MİDHAT EFENDİ'NİN "SÜLEYMAN MUSULİ"
(MUSULLU SÜLEYMAN) ADLI ROMANINDA HASAN-I SABBÂH
VE BÂTİNİLER'LE İLGİLİ BİLGİLER**

Prof.Dr. Süleyman TÛLÛCÛ*

Tanzimat dönemi Türk edebiyatının seçkin sınımlarından biri olan Ahmed Midhat Efendi (1844-1913), kaleme aldığı çok sayıdaki eserleri ile, zamanının fikri, edebî ve ilmi hayatına damgasını vurmuş bir yazarımızdır. Çalışkanlığı, verimliliği ve idealist kişiliği ile halka okumayı sevdirmiştir.

Türkiye'de siyasi alandaki Tanzimat hareketinin, sosyal alanda, "medeniyet değiştirme" anlamına geldiğini biliyoruz. Bunu ilk anlayan ve gerçekleştirmeye çalışan Şinasi (1824-1871) olduğu gibi, en geniş ölçüde gerçekleştirebilen de Ahmed Midhat olmuştur. Bu medeniyet değiştirme olayının okumamış halk yığınlarına aktarılması, onların yeni medeniyetin çeşitli yönleri üzerinde aydınlatılması ve kendilerine ilk bilgilerin verilmesi hususunda onun gösterdiği çaba çok büyüktür. Edebiyat, onun için de, bir vasıttan ibarettir. Halkın medenî seviyesini yükseltebilmek, önce onun seviyesine inmek, ona kendi dili ile ve hoşlandığı şekilde hitap etmekle mümkündür. Bu yola girildikten sonra, gerekli ve faydalı görülecek her şey kolaylıkla verilebilirdi¹.

Tanzimat yazarlarının pek çoğu, gerek edebiyatın, gerek öğrendikleri ilimlerin yalnız bir dalında eser vermekle yetinmemiş, çeşitli sahalarda çalışmaktan zevk almış, edebî nevilerin hemen hepsini denemeğe çalışmışlardır².

Ahmed Midhat Efendi, edebiyat tarihlerimizde, çok defa ikinci plânda gösterilen, gerçekte ise geçen asır içtîmai

* Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Arap Dili ve Belâgatı Anabilim Dalı.

¹ Kenan Akyüz, *Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri (1860-1923)*, I, 4. baskı, Ankara 1982, s.49.

² Nihad Sâmi Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul 1971, II, 964.

hayatımız için zengin bir malzeme kaynağı teşkil eden önemli bir yazardır³. Bilgi, mülâhaza, müşahede ve incelemeye dayanan büyüklü küçüklü 150 kadar basılmış eseri arasında, sayısı 60'ı aşan⁴ büyük hikâye ve romanları önemli bir yer tutar⁵.

Ahmed Midhat Efendi'nin en çok başarı gösterdiği ve okuyucularca en çok beğenilen romanları arasında olan⁶ ve konusunu İslâm tarihinden alan *Süleyman Musulî*⁷ (*Musullu Süleyman*)'de Müslüman bir Arap genci olan Süleyman ile aynı kasabadan bir Hristiyan kızı, Maria, arasında bütün roman

³ M. Orhan Okay, Ahmed Midhat Efendi, *TDEA*, I, 69.

⁴ A.mlf., *Batı Medeniyeti Karşısında Ahmed Midhat Efendi*, İstanbul 1989, s.362.

⁵ A.mlf., Ahmed Midhat Efendi, *DİA*, II, 102. Ahmed Midhat Efendi'nin hayatı, eserleri ve edebî kişiliği hakkında geniş bilgi için bk. Mustafa Baydur, *Ahmed Midhat Efendi, Hayatı, Sanatı, Eserleri*, İstanbul 1954; Cevdet Kudret, *Ahmed Midhat*, TDK, Ankara 1962; Nihad Sâmî Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, II, 964-970; Kenan Akyüz, *Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri (1860-1923)*, I, s.49-56; Mustafa Nihat Özön, *Türkçede Roman*, baskıya haz.; Alpay Kabacalı, 2.baskı, İstanbul 1985, s.145-238; Ahmed Hamdi Tanpınar, *19 uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, 7.baskı, İstanbul 1988, s.463-474; M.Orhan Okay, *Batı Medeniyeti Karşısında Ahmed Midhat Efendi*, İstanbul 1989.

⁶ Kenan Akyüz, *a.g.e.*, s.55.

⁷ Bilindiği üzere Musul, Kuzey Irak'da bir şehir olup, eskî ve yert Arapça eserlerde "el-Mevsil" (الموصل) şeklinde (bk. Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemül-Büldân*, Beyrut 1397/1977, V, 223; Kazvîni *Âsâr'ül-Bilâd ve Ahbâr'ül-İbâd*, Beyrut, ts., s.461-463; Hans Wehr, *A Dictionary of Modern Written Arabic*, ed. J.M.Cowan, Beyrut 1980, s.931) yazılıp okunmaktadır. "Mef'al" vezninde bir isim-i mekân olan bu yer ismi, dilimizde (bk. Ş.Sâmî, *Kâmûs'ül-A'lâm*, İstanbul 1316/1898, VI, 4480) Musul (<Musul<Mûsil<Mevsil) diye telâffuz edilmektedir. "Mevsilî", "Musullu" demektir. Bu itibarla, Ahmed Midhat Efendi'nin bu tarihî romanının adını -Türkçe sesbilgisi açısından "vokal düşmesi" söz konusu olsa bile- (krş. Tahsin Banguoğlu, *Türk Gramerî Birinci Bölüm: Sesbilgisi*, TDK, Ankara 1959, s.109, v.d.d.; Doğan Aksan v.b., *Türkiye Türkçesi Gelişmelî Sesbilimi*, TDK, Ankara 1978, s.46 v.d.d.; keza bk. Muharrem Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul 1977, s.57-58) Süleyman Musulî (msl. bk. Sabri Esat Siyavuşgil, Ahmed Midhat Efendi, *IA*, I, 187; Mustafa Nihat Özön, *a.g.e.*, s.155, 200; Ahmed Hamdi Tanpınar, *a.g.e.*, s.471; M. Orhan Okay, *a.g.e.*, s.190, 200, 253, 287, 362; a.mlf., a.g.mad., *DİA*, II, 102; İsmail Parlatır, *Recaî-Zade Mahmut Ekrem, Hayatı, Eserleri, Sanatı*, Ankara 1983, s.10.11,298; Behçet Necatigil, *Edebiyatımızda Eserler Sözlüğü*, 5.basım, İstanbul 1994, s.350) şeklinde okumak her halde doğru olmasa gerektir. Hatta bu romanın adında yer alan "Musulî" kelimesini "Muslu" (bk. Kenan Akyüz, *a.g.e.*, s.51, 52, 55) veya "Mûslî" (bk. Arslan Tekin, *Edebiyatımızda İsimler ve Terimler*, İstanbul 1995, s.20) şeklinde okuyan müellifler de vardır. Bu ismi "Mûsilî" (bk. Mustafa Baydur, *a.g.e.*, s.31) ve "Musulî" (bk. Cevdet Kudret, *Türk Edebiyatında Hikâye ve Roman*, 5 baskı, İstanbul 1987, I, 32; a.mlf., *Edebiyat Kapısı: İncelemeler*, İstanbul 1997, s.503) diye, doğru okuyan yazarlar da mevcuttur.

boyunca devam eden aşk evliliğe neticelenir⁸. Rodos'tan döndükten sonra yazılan *Süleyman Musulî*, Ehl-i Salıp Muharebelerinin ve bilhassa Haşîşilerin romanıdır⁹.

XIII. yüzyıl ortalarında Haçlı Seferleri sırasında Kudüs yakınlarında bir köyde, Musullu Süleyman, Hristiyanları Müslümanların tuzağına düşürtürse de, sevgilisi Maria'yı alamadan köyden kaçmak zorunda kalır. Hristiyanlar tarafından, suç ortağı diye, yarı beline kadar toprağa gömülen, aç susuz ölüme terk edilen Maria kurtarılır, ama kurtarıcılar, Süleyman ve arkadaşları değil, Bâtiniler'dir. Maria'nın Alamût Kalesi'ne, Hasan-ı Sabbâh tarafından kurulmuş Bâtini mezhebının reisi Şeyhu'l-Cebel'e götürüldüğünü öğrenen Süleyman, binbir güçlüğü yenerek Alamût Kalesi'ne ulaşır ve Şeyhu'l-Cebel'in emirlerini yerine getirdikten sonra sevgilisine kavuşur¹⁰.

Çeşitli tarih gerçekleriyle payandalanmış bu macera romanı, yazarın Osmanlı İmparatorluğu'nun güneydoğu bölgelerinde yaptığı yolculukların izlenimlerini de içermesiyle hem bilgi hem merak unsurlarını birlikte yürüten tipik eserlerinden biridir. İlk defa 1294/1877 yılında İstanbul'da (Kırkanbar Matbaası) neşredilen eser, yıllar sonra dili sadeleştirilerek tekrar basılmıştır (sad. Behçet Necatigil, Milliyet Yayınları, İstanbul 1971). Ayrıca oyunlaştırılarak TRT radyolarında da ilk kez 1966'da yayınlanmıştır¹¹.

Biz, romanın Hasan-ı Sabbâh ve Bâtiniler'den bahseden özel bölümünü, ilk yayımını ve sadeleştirilmiş metnini (s.154-161) gözden geçirerek bazı cüz'i düzeltmeler, geniş dipnotları ve bibliyografya ile yeniden yayımlamayı uygun gördük. Bu yazımızın, Türk-İslâm Tarihi ve İslâm Mezhepleri Tarihi sahalarında çalışacak araştırmacılara -özellikle geniş

⁸ M. Orhan Okay, *a.g.e.*, s.190.

⁹ Ahmed Hamdi Tanpınar, *a.g.e.*, s.471.

¹⁰ Behçet Necatigil, *a.g.e.*, s. 350-351; Sema Uğurcan, Ahmet Midhat Efendi'nin Romanlarında Tarih ve Medeniyet, *Türk Dili*, sayı 521 (Mayıs 1995), s. 555-556.

¹¹ Behçet Necatigil, *a.g.e.*, s.351.

"Bibliyografya"sı ile- saydahl olacağını ümit ediyoruz. Ayrıca, yazının sonuna, konu ile ilgili bazı resimler konulmuştur.

* * *

Halkın verdiği hükmün ne derece doğru olduğunu anlayabilmek için, bunların Assassin dedikleri adamların kimler olduklarını bilmemiz gerekir.

Bu "Assassin"¹² sözü, Arapçadan bozma bir sözdür, aslının "Haşîş" olduğu sanılıyor. Frenkler bu isim, Arap tarihlerinde Bâtıniyye ve İsmâiliyye diye anılan bir fırkanın adı olarak kullanırlar. Bu fırka mensupları, aşağıda zikredilecek birtakım garip hâdiseleri esrar denen ot vâsıtasıyla yaptıkları için, [kendilerine] bu isim verilmiş olsa gerek.

Sahâ'ifü'l-Ahbâr tercümesi olan Müneccimbaşı tarihinde¹³ bu fırkaya dair verilen bilgileri aşağıdaki şekilde hulâsa ediyoruz:

¹² Batı dillerinde "katil, cani, suikastçı, cana kıyıcı" (msl. bk. *Yeni Redhouse Lügati, İngilizce-Türkçe*, 6ncı baskı, İstanbul 1966, s.51; *İngilizce-Türkçe Yeni Oxford Resimli Ansiklopedik Sözlük*, İstanbul 1985, I, 84; Tahsin Saraç, *Fransızca-Türkçe Büyük Sözlük*, I, TDK, Ankara 1976, s.83) gibi anlamları ifade eden bu kelime, Arapça "Haşşâşin" (tek.: "Haşşâş" (Esrar (haşîş) için, esrar müptelası) kelimesinden gelmektedir (msl. bk. Philip K.Hitti, *Makers of Arab History*, London 1968, s.97; J.B. Sykes, *The Concise Oxford Dictionary of Current English*, Oxford 1976, s.56; *Webster's New Collegiate Dictionary*, Springfield 1981, s.66). Yine bu "Assassin" kelimesinin bazı kaynaklarda "Haşîşiyün/ Haşîşiyîn" (Haşîş (esrar) kullananlar) kelimesinden geldiği (msl. bk. W.Barthold, *İslâm Medeniyeti Tarihi*, Başlangıç, izah ve düzeltmeler: M.Fuad Köprülü, 2.basım, Ankara 1963, s.57; Claude Cahen, *Doğuşundan Osmanlı Devletinin Kuruluşuna Kadar İslâmiyet*, Türkçesi: Esat Nermi Erendor, Ankara 1990, s.240; Bernard Lewis, *Haşîşîler, Ortaçağ İslâm Dünyasında Terörizm ve Siyaset*, çev. Ali Aktan, İstanbul 1995, s.10) ifade edilmektedir. Ancak, kelimenin fonetik yapısına bakarak, onun, "Haşşâşin"den geldiğini kabul etmek daha uygun görünmektedir.

¹³ Müneccimbaşı ve *Tarihî*'nin Arapça aslı ve tercümesi hakkında geniş bilgi için bk. Franz Babinger, *Osmanlı Tarih Yazarı ve Eserleri*, çev. Coşkun Üçok, Ankara 1982, s.258-259; M.Tayyib Gökbilgin, Müneccimbaşı, *IA*, VIII, 801-806; Müneccimbaşı, Ahmed b. Lütfullah, *Câmü'd-Düvel*, yayına haz. Ahmet Ağrakça, İstanbul 1995, s.9-49.

"Bunlara Aleviler; Bâtıniyye ve Melâhîde ve İsmâiliyye ve Alamütiyye¹⁴ dahi derler. 483 Hicride (M. 1090) zuhur ettiler. 654'de (M. 1256) de inkıraz buldular. 171 sene hüküm sürdüler. Alamût kalesi¹⁵, Kazvîn civarında müstahkem bir kaledir. Bu kaleyi Dâi-yi Kebîr Hasan b. Zeyd, Taberistân hâkimi iken yaptırdı. Gayet sarp bir yerde olan bu Alamût Kalesi'nden başka, Bâtînîler'in birkaç kalesi daha vardı"¹⁶.

"Bu tâifenin ilk reisi Hasan-ı Sabbâh hendese, hesap, ahkâm-ı nücum¹⁷ ve şîir ilimlerini bildirdi¹⁸. Selçukîler'den Alp Arslan zamanında Nizâmü'l-Mülk'e intisap etti. Önceleri dininde, ibadetinde görünüyordu. Ancak, Nizâmü'l-Mülk'ün damadı Ebü Müslim, Hasan-ı Sabbâh'ın gidışalını beğenmiyor, bu herifin ilerde dünyaya belâ olacağını haber veriyordu. Nihâyet Hasan'ı öldürmeye kalkıştı. Hasan kaçtı. Hasan-ı Sabbâh, İsmâiliyye mezhebini Abdü'l-Melik nâmındaki hocasından öğrendi. el-Kâmil¹⁹'in yazarı, Bâtıniyye mezhebini Karâmîle mezhebiyle aynı olduğunu söyler."²⁰

"Hasan bir hayli zaman serseri gezdikten sonra Mısır'a vardı. Aleviler'den Müstansır'ın ikramını gördü. Halkı Müstansır'a biata davet için Şam, Diyarbekir ve Anadolu vilâyetlerini, Kâşgar'ı ve Mâverâ'ü'n-Nehr'i dolaşıp rast geldiği

¹⁴ Hasan-ı Sabbâh tarafından kurulan bu mezhebe verilen diğer adlar için bk. Neşet Çağatay-Ibrahim Ağâh Çubukçu, *İslâm Mezhepleri Tarihi*, 3.baskı, Ankara 1985, s.84.

¹⁵ Alamût Kalesi hakkında bk. Kazvîni, *a.g.e.*, s.301; F.Stark, *The Valleys of the Assassins*, London 1934; W.Ivanow, *Alamut and Lamasar*, Tahran 1950; J. Shiel, *Itinerary from Têheran to Alamut and Khurrem Abad in May, 1837*, *JRGS*, VIII (1938), s.430-434; A.Zeki Velîdi Togan, *Alamut*, *IA*, I, 289-290; L. Lockhart, *Alamût (The Fortress)*, *El²* (İng.), I, 352-353; B. Hourcade, *Alamût, Elr.*, I, 797-801; Muhammed Feîhi 'îd, *Kal'atü Alamût ve Firdevsühe'l-Mez'üm*, *Mecelletü'l-Ezher*, LI/10 (1399/1978), s.2455-56; Abdülkârim Özeydin, *Alamut Kalesi*, *Türk Kültürü*, sayı 281 (Eylül 1986), s.53-57; a.mlf., *Alamut*, *DİA*, II, 336-337; bk. bir de Bernard Lewis, *a.g.e.*, s. 37.

¹⁶ Bu kaleler için bk. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî'l-Târîh*, nşr.C.J. Tornberg, Beyrut 1399/1979, X, 315-319; W. Ivanow, *Some Isma'ili Strongholds in Persia*, *IC*, XII (1938), s.383-396; Menûçehr Sütüde, *Kilâ'ü İsmâ'iliyye*, Tahran 1345.

¹⁷ İbnü'n-Nedîm (*el-Fihrist*, Matba'atü'l-İstikâme, Mısır, ts., s. 400), onun bu sahalardaki şu eserlerini kaydeder: *Kitâbü'l-Eşkâl ve'l-Mesâ'ih*, *Kitâbü'l-Kürê*, *Kitâbü'l-Amel bi-Zâil'l-Halak*.

¹⁸ İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, X, 316.

¹⁹ Ünü tarihçi İbnü'l-Esîr'in *el-Kâmil fî'l-Târîh* adlı eseri.

²⁰ İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, X, 313.

budaları ayartıyordu. Nihayet Alamût Kalesi'ne geldi. Kalenin sağlamlığını görerek emeline burada erişeceğini anladı, oradaki halkı kandırmaya başladı. Kale, Şah²¹ Ca'feri'nin hükmünde olup sersem bir adam tarafından muhafaza olunuyordu. Hasan'ın züht ve dindarlığına o da aldandı."

"Hasan, işini sağlama bağladıktan sonra muhafızın huzuruna çıktı. 'Sen bu kaleden çık, yerine ben oturacağım' dedi. Herif bunu şaka sanıp tebessüm eylediyse de Hasan, başına topladığı halk ile muhafızı kaleden çıkardı. Ve hatta bütün malını da arkasından gönderdi. Bu haber Bağdat'ta Nizâmü'l-Mülk'e ulaşınca bir bölük asker gönderip kaleyi tazyik ettirdiyse de Hasan bir fedâi yolladı. Nizâmü'l-Mülk'ü katlettiği muhasaradan kurtuldu."

"Hâsılı, Hasan istilâsını gittikçe artırıp en sarp yerlerde kalelere malik oldu. Her tarafa halifeler gönderip halkı gizlice kendi bâtil mezhebine davete başladı. Kendisi asla halka görünmüyor, batil mezhebine dair kitaplar yazıyor; Kur'ân ayetlerinin, hâşâ zâhiri murat değildir, bâtını murattır, diye tevellere kalkışıyordu. Hükûmetinde o kadar müstebit ve sertti ki, batil kanunu hilâfına hareket ettiği için kendi oğlunu değnek altında helâk eyledi."

"Bir bölük mürtid vardı, bunlara Fedâi denirdi. Etrafta meliklerden, vezirlerden kendi aleyhinde olanları haber alınca Fedâileri gönderir, onlar da elbette bir fırsatını bularak bu gibileri öldürürlerdi. Eğer canlarını bu yolda feda ederlerse, sakat kanaatlerince, ahrette yüksek derecelere erişeceklerine inanırlardı."

"Hasan-ı Sabbâh'ın her vilayette dâileri vardı. Bunlar kendilerine uyanlara aman verirler, uymayanları fırsat buldukça öldürürlerdi. İsfahan'da bunlardan çoğu ele geçirilip yakıldılar. Zira sayısız adam öldürmüşler, öldürdüklerinin bazı eşyaları kendi evlerinde bulunup mel'unlukları ispat olunmuştu. Sultan Muhammed bunlara uymayınca Hasan-ı Sabbâh birçok fedâiler gönderip Sultan'ın pek çok emirini şehit

²¹ Doğrusu: Şeref-şâh. bk. İbnü'l-Esir, X, 316; Müneccimbaş, Sahâ'ifü'l-Ahbâr, trc. Ahmed Nedim, v.b., İstanbul 1285, II, 470.

ettirdi. Sultan Berkyaruk dahi bir Bâtınıyye fırkasından çok kişiyi kılıçtan geçirmiştir. Bunların yaptıkları şekavetlerin sonu yoktur. Nihayet Melikşâh'ın oğlu Sultan Muhammed kendi gidip bunları muhasara eyledi. Hasan-ı Sabbâh'ın hocasının oğlu Ahmed'i yakaladı. Ahmed'in karısı bunu duyunca, kocasını çok sevdiği için kendini kale duvarından atıp intihar etti. Sultan'ın emriyle Ahmed'in derisini yüzmeye başladılar. O mel'un inadını, kibrini elden bırakmıyarak, bir kere bile inlemedi. Ama Sultan Muhammed de bundan fazla bir şeye muvaffak olamadı, Hasan-ı Sabbâh takımı yine büyüdükçe büyümekte devam etti. Hatta Alamût Kalesi'ni beş sene müddetle muhasara eylediği, muhasara edilenlerin durumları yamanlaşarak aman diledikleri halde, kaleyi kuşatmış askerler bunu kabul etmediler. Allah'ın hikmeti, Sultan Muhammed bu sırada vefat etti. Askerler bunu Hasan'ın sihriyle hamlederek dağıldılar."

"Sultan Muhammed'in yerine gelen oğlu Sultan Sencer de muharebeye karar verince, Hasan, Sultan'ın yattığı odaya bir hançer saplattı, fikrinde ısrar ederse bu hançerin kendi göğsüne saplanacağını bildirdi. Sultan korktu, kararından vazgeçti."²²

Sahâ'ifü'l-Ahbâr, bu malûmatı verdikten sonra Hasan-ı Sabbâh'ın yedi sektiz kadar halefini birer birer sayar, mel'unluklarını özetleyerek anlatır. Mealinden malûm olur ki bunlar, hâşâ, sümme hâşâ, şeriatın zâhiri matlup değildir, diyerek farzları tamamen inkâr etmişler, bütün dîni yasakları işlemişler, dünya yüzünde kendilerinden başka her sınıf halkın malını, urunu, canını mübah telâkki etmişlerdir.

Sahâ'ifü'l-Ahbâr'dan daha mufassal Arap tarihleri elimizde bulunmadığından, Frenk tarihleri ise bu mühim, garip ve acıp mesele üzerinde daha fazla tafsilât verdiklerinden dolayı, **Sahâ'ifü'l-Ahbâr**'ın yukarıda hulâsa ettiğimiz malûmatını Avrupa tarihlerinin tafsilâtıyla biraz daha izah etmeyi lüzumlu gördük:

²² Müneccimbaşı, II., 468, v.d.d.

Bunların rivayetine göre bu fırka, Mısır'da teşekkül eden İsmâiliyye fırkasının ancak bir şubesidir. Hatta Mısır'da Fâtımî hanedanının kuruluşu da bunlar sayesinde olmuştur. Bunların Mısır'da Dârü'l-Hikme namıyla bir büyük mektepleri vardı. Orada iptidai bilgilerden başlayarak en yüksek bilimlere kadar bütün fenler, esaslı bir şekilde öğretiliyordu. Bu mektebin aşağı sınıfları yalnız bilgi öğrenmekle kalırlar, sınıflar büyüdükçe yavaş yavaş İsmâiliyye bâtil mezhebi, öğrencileri saptırmaya başlar ve nihayet İslâmîyet'ten tamamen uzaklaşarak Dârü'l-Hikme'den çıkarlardı. İşte Hasan-ı Sabbâh'ın bâtil mezhebi, bu mektebin mahsulü idi. Şu kadar var ki, Hasan-ı Sabbâh bütün hileleri, türlü türlü ihanet ve zulümleri dünyayı ele geçirmek gayesine vasıta olarak kullanmış, bütün dünyayı zaptetmek kararıyla Alamût Kalesi'ne kapanmış, kendi hususî fırkasını teşkil eylemiştir.

Bu fırkanın muayyen dereceleri vardı, reisleri Hasan-ı Sabbâh'a ve haleflerine Şeyhu'l-Cebel derlerdi. Hasan-ı Sabbâh'ın mertebesi, hâşâ, tanrılık mertebesi gibi bir ehemmiyet taşıdığından [adamın] istiklâl ve istibdadına son yoktu. Ondan sonra ikinci mertebe olarak ed-Dâil'l-Kebîr dedikleri reisleri vardı ki bunlar üç kişiydiler:

Birisi Şeyhu'l-Cebel'in yanında dururdu, onun veziri gibiydi. Diğerleri Kuhistân vilâyetinde, üçüncüsü de Surtîye bölgesinde Bâtıniyye fırkasının zaptetmiş oldukları kalelerde müstakil hüküm sürerlerdi. Üçüncü mertebede bulunanlara Dâi ve dördüncü mertebede bulunanlara Refîk denirdi. Dâiler tarikatın bütün sırlarına vâkıflılar, fakat Refîkler bu sırlara vâkıf olmayıp yalnız aldıkları emir gereğince hareket ederler, halka gayet dindar görünerek, Şeyhu'l-Cebel'in kerametlerinden bahisle halkın onun taraftarlığına davet ederlerdi.

Beşinci mertebede bulunanlara Fedâi denilip bunlar aşağıda görüleceği gibi, Şeyhu'l-Cebel'in kerametini gözleriyle görmüş; hâşâ, dünya ve ahiretin Şeyh'in elinde olduğuna, hatta insanı öldürüp yine dirilteceğine candan inanmış bir alay gençtiler. Şeyh tarafından aldıkları emirleri harfi harfine yerine getirmek için canlarını feda etmeyi ebedî saadetin ta kendisi bilirdi.

Altıncı mertebedekilere Lâsık denirdi. Bunlar Şeyhu'l-Cebel'de bir büyük manevî kuvvet bulunduğuna kanaat getirmişlerse de henüz görmemiş olan, bu kerametleri görmeye can atan çömezler idiler. Bunlardan sonra yedinci mertebedekiler geliyordu. Köylü takımı olan bunlar, İslâm'ın farzlarına harfi harfine riayetle, Şeyhu'l-Cebel tarafından tespt edilen vergiyi vermekle mükellefliler.

İmdi, Lâsık denen çömezlerden birinin Fedâi kısmına geçmesi gerektiince Dâiler bu çömeze bir bardak zehir içtirirler, bu zehirin tesiriyle bir üç saate kadar öleceğini söylerlerdi. Bu işde her emre ve yasağa körü körüne itaat farz olduğu için, zehir içme emrinin de tereddütsüz kabul edileceğine şüphe edilmemelidir. Halbuki hakikatte Lâsık'ın içtiği şey, kuvvetlice bir esrar şerbetinden ibaret olduğu için, bir zaman sonra esrarın sarhoşluğu ile Lâsık bayılırdı. Gözünü açtığı anda kendisini cennette bulursa, Lâsık'ın uğrayacağı şaşkınlığın sonsuzluğunu teslim edersiniz ya! Ama gerçekten de cennet gibi bir şey! Renkleriyle gözleri, kokularıyla burnu hoşlandıracak çeşit çeşit çiçekleriyle, en lâtif ağaçlarla süslü bir bahçe içinde güzel güzel köşkler! Canını çekeceği her türlü yiyecek, içecek, bol bol! Her biri altın ve süse gark olmuş yüzlerce hurter emir beklemekte! Fıskiyelerden çağlayan sular, gül yağı kokuyor. Sözü uzatmaya ne hacet, cennet gibi bir şey vesselâm.

Ama bunlar öyle hayalden ibaret şeyler değil, hepsi hakikatte mevcut. Fedâi olmak üzere buraya giren Lâsık, birkaç gün tam bir zevk içinde günlerni geçirir. Cennete konulan gençlerin her emrinin derhal yerine getirilmesi babında Şeyhu'l-Cebel'in fermanı bulunduğundan, Lâsık'ın burada süreceği zevk ve sefaya bir nihayet yoktur. Çalgılar, şarkıcılar hep onun emrini beklemekteler.

Oradan çıkması lâzım gelince, kızlar bir ara ona yine o şerbetten içtirirler. Lâsık yine bayıldıktan sonra, memurlar onu dışarıya çıkarırlar. Dâiler: "Gözünle gördün mü? Şimdi candan inandın mı? İşte Şeyh'in emirlerini yerine getirmek için canlarını esirgemeyenler, bu cennette böyle tallı, ebedî bir hayat sürerler" yollu kandırmalarla Lâsık'ı dünyayı fedaya hazır bir Fedâi yapıp çıkarlar ki onu herhangi [bir] hükümdarın yahut vezirin veya

başka bir kimsenin idamına sevk etseler, mutlaka ya canını feda eder ya da öldürülmesine memur edildiği adamı öldürür.

Meşhur seyyah Marko Polo, Alamût Kalesi'ne uğramış, bizim burada hulâsasını verdiğimiz malûmatı seyahatnamesinde tafsilâtıyla yazmıştır²³. Tarihlerde kayıtlı olduğuna göre, Haçlılar'ın reislerinden Comte de Champagne²⁴, Alamût Kalesi'ne giderek Şeyhu'l-Cebel'i ziyaret ettiği zaman Şeyh, kendi adamlarının itaat derecesini Kont'a göstermek için kale bedeniinde nöbet bekleyen iki Fedâî'ye: "Cennetimi gözünüzün önüne getiriniz, oraya gitmek için kendinizi şu duvardan aşağıya atınız" deyince, ikisi birden derhal duvardan atlayıp soluğu ölümdede almışlardı²⁵.

Hâsılı, pek çok hükümdarlar, pek çok vezirler, namılı pek çok kimseler, bunların esaret zincirine düşüldüler. Eğer bir himmet sahibi çıkıp da bu fırkanın mufassal bir tarihini yazacak olsaydı²⁶, bu, çok acı, çok garip olaylarla dolu, ibret verici bir eser olurdu.

²³Bk. *The Travels of Marco Polo*, translated into English by Aldo Ricci, London 1931, s.49-53; Leonardo Olsschki, *Marco Polo's Asia*, Berkeley and Los Angeles 1960, s.362-381; bk. bir de Bernard Lewis, *ag.e.*, s.6-7.

²⁴ Haçlı Seferlerine katılan Champagne Kontu (Champagne: Kuzeydoğu Fransa'da bir bölge ve eyalet. Bk. *Webster's New Collegiate Dictionary*, s.1422). Asıl adı Henri II'dir. Bk. Syed Amcer Ali, *A Short History of the Saracens*, London 1927, s.370; Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, çev. Fikret Işıltan, TTK, Ankara 1987, III, 77-78; Ramazan Şeşen, *Salâhaddin Eyyûbi ve Devlet*, İstanbul 1987, s. 141 v.b.; P.M. Holt, *Haçlılar Çağı, 11. Yüzyıldan 1517'ye Yakınoğu*, çev. Özden Ankan, İstanbul 1999, s.33, 61.

²⁵ Burada, bu olayın geçtiği yer kanştırılmıştır. Hâdisse, Alamût'ta değil, Suriye'deki Şeyhu'l-Cebel'in hâkim olduğu Kehl Kalesi'nde geçmişdir. Bk. Steven Runciman, *ag.e.*, III, 78.

²⁶ Ahmed Midhat Efendi'nin bu temennisi, yıllar sonra gerçekleşmiştir. İki Batılı tarihçi M.G.S. Hodgson (*The Order of Assassins*, The Hague 1955) ve Bernard Lewis (*The Assassins. A Radical Sect in Islam*, London 1967; Türkçe çev.: Ali Aktan, *Haşîşiler, Ortaçağ İslâm Dünyasında Terörizm ve Siyaset*, İstanbul 1995), Haşîşiler hakkında derli toplu birer eser yazmışlardır.

HASAN-I SABBÂH VE BÂTİNİLİK ÜZERİNE SEÇME BİBLİYOGRAFYA

A-Kitaplar

Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, nşr. M.Seyyid Kilânî, Beyrut 1390/1975, I, 191-198; İbnü'l-Cevzî, *Telbisü İblîs*, nşr. es-Seyyid el-Cümeylî, Beyrut 1407/1987, s.128-136; Râvendî, *Râhat-üs-Sudûr ve Âyet-üs-Sûrûr*, çev. Ahmed Ateş, TTK, Ankara 1957, I, 151 v.dd.; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fî'l-Târîh*, nşr. C.J.Tornberg, Beyrut 1399/1979, IX,448, X,237,313-323,430-434,477-478,527-529,625; Cüveynî, *Tarih-i Cthangûşa*, III, çev.Mürsel Öztürk, Ankara 1988, s.66-162; Kazvîni, *Asârü'l-Bilâd ve Ahbârü'l-Âbâd*, Beyrut, ts., s.301-302; a.mlf., *Müfidü'l-'Ulüm ve Mübidü'l-Hümûm*, nşr. M.'Abdülkâdir 'Atâ, Beyrut 1405/1985, s.88-90; Reşidüddin, *Faslı ez Câmî'u't-Tevârîh... Târih-i Furka-i Refikân ve İsmâ'iliyyân-ı Âlamût*, nşr. M.Debîr Sîyâkî, Tahran 1337; Hamdullâh Müstevfî-i Kazvîni, *Târih-i Güzide*, nşr. E.Browne, GMS. XIV, London 1910, I, 514 v.dd.; Zahirüddîn-i Mar'aşî, *Târih-i Taberîstân*, nşr. B.Dorn, St. Petersburg 1850, s.57 v.dd.; Mirhond, *Ravzatü's-Safâ*, Tahran 1339, IV, 199 v.dd.; Hondmir, *Habîbü's-Siyer*, Tahran 1333, II, 460 v.dd.; J.von Hammer, *Geschichte der Assassiner aus Morgenländischen Quellen*, Stuttgart 1818; Ebüzziyâ Tefvik, *Hasan b. Sabbâh*, İstanbul 1300; Sırrî-i Giridî, *Ârâ'ü'l-Milel*, İstanbul 1303, s.140-150; E.G.Browne, *A Literary History of Persia*, London 1906, II, 201 v.dd.; R.Dozy, *Târih-i İslâmiyyet*, trc. Abdullah Cevdet, Mısır 1908, I, 386-407; Köprülüzâde Mehmed Fuad, *Türkiye Tarihi*, İstanbul 1923, s.188-191; Syed Ameer Ali, *A Short History of the Saracens*, London 1927, s.317-319; Kerim Kişâverz, *Hasan-ı Sabbâh*, Tahran 1344 hş.; Menüçehr Sütüde, *Kilâ'-ı İsmâ'iliyye*, Tahran 1345; W.Ivanow, *A Guide to Ismaili Literature*, London 1933; a.mlf., *Studies in Early Persian Ismailism*, Leiden 1948; a.mlf., *Alamut and Lamasar*, Tahran 1950; F. Stark, *The Valleys of the Assassins*, London 1934; A.S.Picklay, *History of the Ismailis*, Bombay 1940; İbrahim Kafesoğlu, *Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, İstanbul 1953, s.128-135; Jawad al-Muscati, *Hasan bin Sabbah*, Karachi 1953; Mustafâ Gâlib, *Târihu'd-Da'veti'l-İsmâ'iliyye*, Dimaşk 1953; a. mlf., *A'lâmü'l-*

İsmâ'îliyye, Beyrut 1964; a.mlf., *es-Sâ'irü'l-Hımyeri el-Hasan b. es-Sabbâh*, Beyrut 1966; M.G.S. Hodgson, *The Order of Assassins*, The Hague 1955; a.mlf., *İslâm'ın Serüveni*, İstanbul 1995, II, 60-63; Muhammed Kâmil Huseyn, *Tâ'ifetü'l-İsmâ'îliyye*, Mısır 1959; Ârif Tâmir, *Alâ Ebuâbi Alamût*, Harîsa 1959; Mehmet Altay Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, Ankara 1963, s.206-220; a.mlf., *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi II, İkinci İmparatorluk Devri*, 2.baskı, TTK, Ankara 1984, s.150-156; P.Willey, *The Castles of the Assassins*, London 1963; W.Barthold, *İslâm Medeniyeti Tarihi*, Başlangıç, izah ve düzeltmeler: M.Fuad Köprülü, 2.basım, Ankara 1963, s.56-57,181; İbrahim Ağâh Çubukçu, *Gazzalî ve Bâtınîlik*, Ankara 1964; Çağatay Uluçay, *İlk Müslüman Türk Devletleri*, İstanbul 1965, s.48-50; Bernard Lewis, *The Assassins, A Radical Sect in Islam*, London 1967; Türkçe çev.: Ali Aktan, *Haşîşiler, Ortaçağ İslâm Dünyasında Terörizm ve Siyaset*, İstanbul 1995; a.mlf., *Tarihte Araplar*, çev. Hakkı Dursun Yıldız, İstanbul 1979, s.182-183; Yaşar Kutluay, *Tarihte ve Günümüzde İslâm Mezhepleri*, Ankara 1968, s.126-135; A. Adnan Adıvar, *Tarih Boyunca İlim ve Din*, 2. basım, İstanbul 1969, s.122-123, 124-125; Osman Tuğan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, 2.baskı, İstanbul 1969, s.244-248; Orhan Hançerlioğlu, *Düşünce Tarihi*, İstanbul 1970, s.111-112,120; Philip K.Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslâm Tarihi*, çev. Salih Tuğ, İstanbul, 1980, III, 688-692; C.E.Bosworth, *İslâm Devletleri Tarihi*, çev. E.Merçil-M.İpşirli, İstanbul 1980, s.159-161; Hüseyin G. Yurdaydın, *İslâm Tarihi Dersleri*, 2.baskı, Ankara 1982, s.62-63; Bekir Topaloğlu, *Kelâm İlmî, Giriş*, İstanbul 1981, s.231-244; Ömer Rıza Doğrul, *Hasan Sabbâh'ın Cennet Fedâileri*, İstanbul 1982; Neşet Çağatay-İbrahim Ağâh Çubukçu, *İslâm Mezhepleri Tarihi*, 3.baskı, Ankara 1985, s.84-107; Coşkun Alptekin, *Dimaşk Atabegliği (Tog-Teginliler)*, İstanbul 1985, s.77-80; Henry Corbin, *İslâm Felsefesi Tarihi*, çev. ve nollandıran: Hüseyin Hatemî, İstanbul 1986, s.103-112; Ramazan Şeşen, *Salâhaddîn Eyyûbi ve Devlet*, İstanbul 1987, s.72-73,364; Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, çev. Fikret İştân, TTK, Ankara 1978, II, 98-99,331, III, 78; Abdülbaki Gölpınarlı, *Tarih Boyunca İslâm Mezhepleri ve Şiîlik*, İstanbul 1987, s.88-91,217,255-256; Aydın Sayılı, *The Observatory of Islam*, 2nd edition, TTK, Ankara 1988, s.187-188; Zirikli, *el-A'lâm*, nşr. Züheyr Fethullâh, Beyrut 1989, II,

193-194; Yılmaz Öztuna, *İslâm Devletleri, Devletler ve Hanedanlar*, I, Ankara 1989, s.733-734; Abdülkerim Özaydın, *Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi (498-511/1105-1118)*, TTK, Ankara 1990, s.71-86; Carl Brockelmann, *İslâm Ulusları ve Devletleri Tarihi*, çev. Neşet Çağatay, TTK, Ankara 1992, s.147-149; Hasan İbrahim Hasan, *Siyasî-Dini-Kültürel-Sosyal İslâm Tarihi*, çev. İsmail Yiğit, İstanbul 1986, V,325-340; F. Daftary, *The Ismâ'îlis: Their History and Doctrines*, Cambridge 1990; Abdulkadir Yuvalı, *İlhanlılar Tarihi I. Kuruluş Devri*, Kayseri 1994, s.60-65; Amin Maalouf, *Semerkant*, çev. Esin Talu Çelikkan, 3.baskı, İstanbul 1996, s.77-133; Ali Sevim-Erdoğan Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi, Siyaset, Teşkilât ve Kültür*, TTK, Ankara 1995, s.119-122; ayrıca bk. Zehebî, *Siyerü A'lâmîn-Nübelâ'*, nşr. Şu'ayb el-Arna'ût v. dğr., 3.baskı, Beyrut 1406/1986, XIX, 403 v.dd., XXI 182-190, XXII,158; İbrahim Ağâh Çubukçu, *Mezhepler, Ahlâk ve İslâm Felsefesi İle İlgili Makaleler*, 2.baskı, Ankara 1984, s.55-57, 58-62; Farhad Daftary, *The Assassin Legends Myths of the Isma'îlis*, London 1994; Mehmed Şemseddin [Günaltay], *Hurâfattan Hakikate (Hurâfeler ve İslâm Gerçeği)*, yay. haz. Ahmet Gökbek, İstanbul 1997, s.161-186; Amin Maalouf, *Arapların Gözüyle Haçlı Seferleri*, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, İstanbul 1997, s.137-145; Ahmed Ağrakça, *Salâhaddin Eyyübî ve Kudüs'ün Yeniden Fethi*, İstanbul 1997, s.39-40,44-46,158; Wladimir Bartol, *Feddâilerin Kalesi Alamut*, çev. Atilla Dırım, Ankara 1988; Freidoune Sahebjam, *Dağın Şeyhi Hasan Sabbah*, çev. Faik Baysal, İstanbul 1998; P.M.Holt, *Haçlılar Çağı, 11. Yüzyıldan 1517'ye Yakınoğu*, çev. Özden Arıkan, İstanbul 1999, s.12,29,31,40-42,60,70,79,80,89; Harold Lamb, *Yıldızların Efendisi Hayyam- Tarihi Roman*, çev. Suat Kaya, Ankara 1999, s.214-255..

B- Makaleler

E.Quatremère, *Mémoire Historique sur les Ismaéliens, Fundgruben des Orients*, Viyana 1814, IV, 393 v.dd.; S.de Sacy, *Mémoires sur la Dynastie des Assassins, Mémoires de l'Institut Royal*, IV (1818), s.1-85; Ch. Defrémery, *Nouvelles Recherches sur les Ismaéliens ou Bathiniens de la Syrie*, *JA*, Ve Série, III (1854), s.373-421, Ve Série, V (1855), s.5-76; S. Guyard, *Un Grand Maître des Assassins au Temps de Saladin*, *JA*, VIIe Série, IX (1877), s.324-489; M. Şerefeddin, *Selçukiler Devrinde Mezâhib*, *TM*, I (1925), s.101-118; a.mlf., *Fâtımiler ve Hasan-ı Sabbâh*, *DİFM*, IV (1926), s.1-44; a.mlf., *Bâtınîlik Tarihi*, *DİFM*, VIII (1928), s.1-27; L.Lockhart, *Hasan-ı Şabbâh and the Assassins*, *BSOS*, V (1928-30), s.675-696; a.mlf., *Alamût (The Fortress)*, *EI²* (İng.), I, 352-353; H.Bowen, *The Sargudhasht-ı Sayyidnâ*, *JRAS* (1931), s.771-782; W.Ivanow, *Some Ismaili Strongholds in Persia*, *IC*, XII (1938), s.383-396; A. Zeki Velidi Togan, *Alamut*, *İA*, I, 289-290; C.E.Nowell, *The Old Man of the Mountain*, *Speculum*, XXII (1947), s.497 v.dd.; Ahmed Ateş, *Bâtıniye*, *İA*, II, 339-342; a.mlf., *Gazâli'nin "Bâtınîlerin Belini Kıran Delilleri"*, *"Kitâb Kavâşim al-Bâtıniya"*, *AÜİFD*, III/1-2 (1954), s.23-54; el-Hasan b. es-Sabbâh, *İA*, V/1, 311-312; Haşşâşin, *İA*, V/1, 355-357; Bernard Lewis, *İsmâîlîler*, *İA*, V/2, 1120-1124; a.mlf., *Saladin and the Assassins*, *BSOS*, XV (1953), s.239-245; a.mlf., *Three Biographies from Kamâl al-Dîn*, *Fuad Köprülü Armağanı*, İstanbul 1953, s.327-329, metin: s.336-344; a.mlf., *The İsmâ'îlîtes and the Assassins*, *A History of the Crusades*, I, ed. K.M.Setton, Philadelphia 1955, s.100-132; a.mlf., *Kamâl al-Dîn's Biography of Râşid al-Dîn Sinân*, *Arabica*, XIII (1966), s.225-267; M.G.S. Hodgson, *Alamût (Dynasty)*, *EI²* (İng.), I, 353-354; a.mlf., *Hasan-ı Şabbâh*, *EI²* (İng.), III, 253-254; a.mlf., *The İsmâ'îlî State*, *The Cambridge History of Iran*, V, Cambridge 1968, s.422-482; Muhammed Fethi 'Id, *Kal'atü Alamût ve Firdevsühe'l-Mez'üm*, *Mecelletü'l-Ezher*, LI/10 (1399/1978), s.2455-56; W. Madelung, *İsmâ'îliyya*, *EI²* (İng.), IV, 198-206; B.Hourcade, *Alamût*, *Elr.*, I, 797-801; Abdülkerim Özaydın, *Alamut Kalesi*, *Türk Kültürü*, sayı 281 (Eylül 1986), s.53-57; a.mlf., *Alamut*, *DİA*, II, 336-337; Abdulkadir Yuvalı, *Moğollar'ın Yakınoğu Politikası ve*

İsmâîlîler'in Akîbeti Üzerine Bazı Bilgiler, *TDA*, sayı 58 (Şubat 1989), s.89-102; a.mlf., Selçuklular Zamanında Batınîler'in Faâliyetleri, *Fırat Üniversitesi Dergisi (Sosyal Bilimler)*, III/2 (1989), s.289-298; Tahsîn Yazıcı, Fidâî, *DİA*, XIII, 53; İbrahim Baştuğ; Bernard Lewis, *Haşîşiler, Ortaçağ İslâm Dünyasında Terörizm ve Siyaset*, çev. Ali Aktan, İstanbul 1995, *Erdem*, Türklerde Hoşgörü Özel Sayısı-I, c. 8, sayı 22 (Ocak 1996), s.309-315; ayrıca bk. F.M.Chambers, The Traubadours and the Assassins, *Modern Language Notes*, LXIV (1949), s.245-251; Abdülkerim Özyayın, Sultan Berkıyruk Devrinde (1092-1104) Bâtınîlerle Yapılan Mücadeleler, *Prof.Dr. Fikret İştân'a 80. Doğum Yılı Armağanı*, İstanbul 1995, s.177-185; a.mlf., Hasan Sabbâh, *DİA*, XVI, 347-350; Farhad Daftary, Hasan-i Sabbâh and the Origins of the Nizârî Isma'îli Movement, *Mediæval Isma'îli History and Thought*, ed. Farhad Daftary, Cambridge 1996, s. 181-194; Mustafa Öz, Haşîşîyye, *DİA*, XVI, 418-419.

Kısaltmalar

- AÜİFD** : *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* (Ankara).
- BSOS** : *Bulletin of the School of Oriental Studies* (London).
- DİA** : *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, I-, İstanbul 1988-.
- DİFM** : *Dârülfünûn İlahiyat Fakültesi Mecmuası* (İstanbul).
- EI²** (İng.) : *The Encyclopaedia of Islam*, New Edition, I-, Leiden, 1960-.
- Eİr.** : *The Encyclopaedia Iranica*, I-, London 1985-.
- GMS** : *Gibb Memorial Series* (London).
- IC** : *Islamic Culture* (Haydarâbâd).
- İA** : *İslâm Ansiklopedisi*, I-XIII, İstanbul 1940-1988.
- JA** : *Journal Asiatique* (Paris).
- JRAS** : *Journal of the Royal Asiatic Society* (London).
- JRGS** : *Journal of the Geographical Society* (London)
- TDA** : *Türk Dünyası Araştırmaları* (İstanbul).
- TDEA** : *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, I , İstanbul 1976.
- TDK** : *Türk Dil Kurumu* (Ankara).
- TK** : *Türk Kültürü* (Ankara).
- TM** : *Türkiyat Mecmuası* (İstanbul).
- TIK** : *Türk Tarih Kurumu* (Ankara).

« قرق انبار علاوہ سی »

حکایہ کوزی

سُلیمان موصُلی

صاحبی محمد جودت
محرری احمد مدحت

(معارف نقاروت جنبہ سنٹ رخصتہ)

ایک دفعہ اولوق

بایبالی جواری نہ ایوانسعود جادہ سنہ ۸ نومرونی قرق انبار مطبوعہ سندھ باصلتندہ

2523

ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
KUTUPHANESİ
Eyyüphan Özge Soğupı

بیتنا

۱۳۹۴

Ahmed Mîdhat Efendî'nin Süleyman Mûsulî (İstanbul 1294)
adlı romanının ünvan sayfası

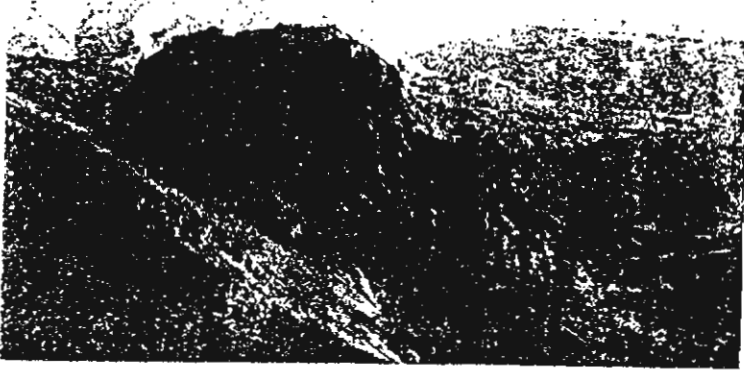
Ahmed Midhat Efendi
[TDEA, I, 68]

Hasan-ı Sabbâh
[Hayat Ansik., III, 1496]

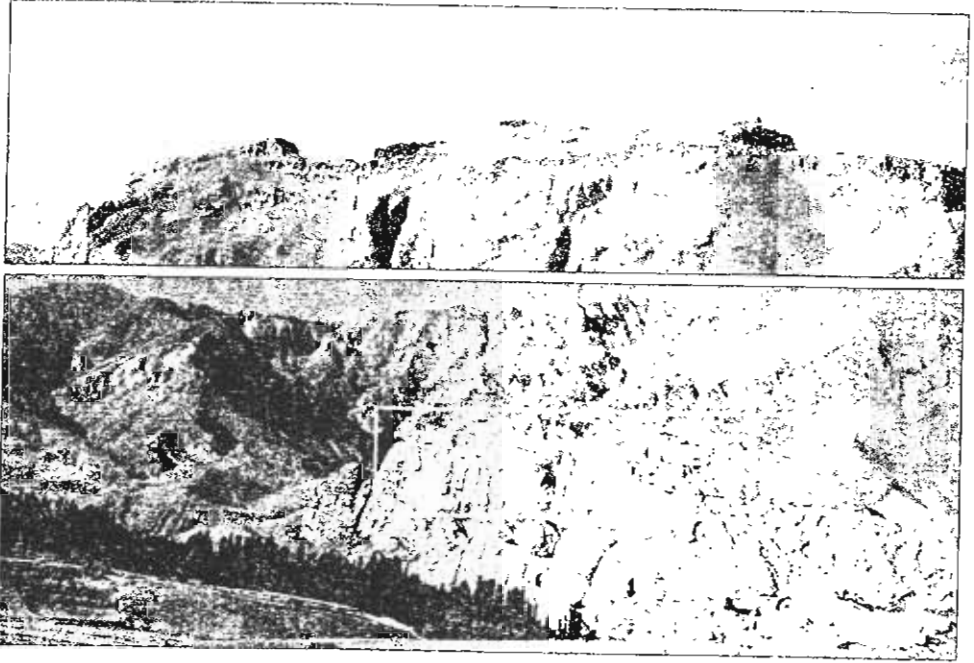
Alamüt kâvaliğinin güneyden görünüşü
[BSOS, V (1928-30)]

Alamüt'un kuzey tarafı
[BSOS, V (1928-30)]

Alamüt kayalığının kuzeybatı tarafı
[BSOS, V (1928-30)]

Elbruz Dağları üzerinde Alamût Kalesi'nin kalıntıları- İran
[DİA, II, 336]